

Izkoriščanje zmogljivosti

(Nadaljevanje)

Za tak račun moramo upoštevati več momentov. Res je namreč, da daje 5 mlinov 2000-krat večji produkt kakor vodni mlin. Toda za njihovo izdelavo, računajoč tudi hidrocentrale, je treba mnogo več dela, kakor za vodni mlin. Prav gotovo nekaj stokrat več. To je eden bistvenih momentov, ki ga je treba upoštevati. Razen tega rabi 5 mlinov in hidrocentrale več delovne sile, kakor en sam vodni mlin (pa tudi bolj kvalificirane). In končno, mlini in hidrocentrale so napravljivi iz trdnjšega materiala. Njihov fizični vek je daljši. Če upoštevamo vse te momente, tedaj nam le-ti pokažejo, da produktivnost mlinov ni 2000-krat, temveč samo morda okrog 400-krat večja kakor produktivnost, ki jo dosežemo z vodnim mlinom.

Prednost razvitih sredstev za delo

Načeli bi se nekatera vprašanja v zvezi z vlogo, ki jo ima sredstvo za delo kot činitelj delovne proizvodnosti.

Sredstvo za delo je lahko stroj ali pa ročno orodje. V navedenem primeru smo primerjali rezultat dela pri mletju moke v avtomatičnem mlinu z rezultatom dela pri mletju z ročnim mlinom. V tem primeru je avtomatični mlin razvit sistem strojev, ročni mlin pa primitivna naprava, ki jo uporabljamo tako kot vsako drugo ročno orodje. V osmih urah smo v avtomatičnem mlinu dobili 12 tisoč kg moke, v ročnem pa komaj 30 kg. V avtomatičnem mlinu torej — 400-krat več. Lahko si predstavljamo, da je v avtomatičnem mlinu proces proizvodnje tako mehaniziran, da končno — kot proces — lahko poteka v prisotnosti enega samega (visokokvalificiranega) delavca.

Niti avtomatičnega niti ročnega mlina družbi ni podarila narava. Tako prvo kakor tudi drugo sredstvo stane določeno količino dela, ki je potrebno, da bi ju izdelali. Toda avtomatični ali za današnje razmere običajni mlin stane mnogo več. Železobetonska stavba, razni stroji, oprema, vse to je požrlo ogromno količino dela, preden se je izoblikovalo iz gmote naravnega materiala. In ker mlin goni električna energija, moramo upoštevati tudi delo, uporabljeno za postavitve hidrocentrale, za transformatorje, daljnovode itd. Očividno vsebuje to razvito sredstvo mnogo opredmetenega človeškega dela, t. j. minulega dela.

Delo, opredmeteno v ročnem mlinu, je nezadostno v primeri z delom, ki ga vsebuje avtomatični mlin. Ali je potem kaka korist od tega, ali dosežemo kak prihranek v človeškem delu, če namesto ročnega mlina v proizvodnji uporabljamo avtomatični mlin? Ali enota proizvoda — kilogram moke — vsebuje manj dela, minulega in živega skupaj, če upoštevamo, da se v osmih urah prenese z mlina na proizvod velika količina minulega dela, tistega dela, ki se je opredmetil v samem mlinu? Če je odgovor pritrdilen, lahko trdimo, da je delo z avtomatičnim mlinom bolj proizvodno kakor pa delo z ročnim mlinom. Šele v

tem primeru je prehod z ročnega mlina na avtomatični hkrati tudi napredek v družbeni proizvodnji, prihranek in osvoboditev človeškega dela (zgodovinsko vzeto je to zelo dolgotrajno gibanje. Kot vmesni člen nastopa n. pr. mlin na vodo).

V čem je pri avtomatičnem mlinu prednost, t. j. večja proizvodnost dela?

Kakor smo dejali, je pri avtomatičnem mlinu opredmeteno delo, ki se v teku proizvodnje prenaša na proizvod, večje kakor pri ročnem mlinu. Vendar pa se na kilogram moke prenese manjša količina tega dela. Kako to? To je zaradi tega, ker se ta večja porcija dela, ki v teku osmih ur prehaja z mlina na moko, razprši na desti razsežnejšo površino, na mnogo kilogramov moke. Zato pa je manjša tista količina, ki preide na en kilogram.

Oglejmo si preprost primer! Ta porcija opredmetenega dela, ki z mlina prehaja na proizvod, naj bo recimo 200 ur, pri ročnem mlinu pa samo 1 ura. Pri avtomatičnem mlinu je torej dvestokrat večja. Pri računanju upoštevamo, da proizvodnja traja 8 ur. Toda površina, na katero se v tem času pri avtomatičnem mlinu razprši ta porcija (200 ur opredmetenega dela), je dokaj velika — 12 tisoč kilogramov moke. Na en kilogram pride komaj ena minuta minulega dela. Če napravimo isti račun še za ročni mlin, vidimo, da je ročno delo dražje — na kilogram moke prideda dve minuti, t. j. dvakrat toliko (eno uro minulega opredmetenega dela samo razdelili na 30 kilogramov moke).

Razvitejša delovna orodja imajo celo vrsto prednosti pred manj razvitimi orodji. Ta ugodnost ne velja samo pri primerjavi stroja z ročnim orodjem, temveč tudi pri primerjavi različnih strojev, ki jih uporabljamo za isto vrsto dela. To prednost imajo razvitejša orodja zato, ker delujejo hitreje, močneje in bolj natančno, zaradi česar je večja tudi njihova napadalna površina in učinek v proizvodni. Premoči stroja je tudi v tem, da goni večje število orodij in hkrati z raznih platí napada predmet dela.

Gospodarski učinek je — porast proizvodnosti dela, večja masa proizvodov in manjša tista količina dela, ki se v njih opredmeti.

Toda tu se pojavlja neki odločilen pogoj za to prednost, t. j. za večjo proizvodnost dela. Ta pogoj je — popolno izkoriščanje napadalne moči sredstev za delo, izkoriščanje celotne proizvodne kapacitete. Le v tem primeru dosežemo tisto veliko površino proizvodov — kilogrami, metri — in zmanjšanje tiste porcije minulega dela, ki se prenaša na enoto proizvoda (pod tem pogojem je proizvod manj obremenjen s tako imenovano amortizacijo).

Torej ni dovolj samo to, da zgradimo moderne tovarne in moderniziramo rudnike. Da bi se tovarne in rudniki »izplačali«, to je da bi se povečal proizvod in hkrati dvignila tudi delovna proizvodnost, je zlasti potrebno popolno izkoriščanje njihove napadalne moči. Tega pa ne dose-

žemo zgolj s povečanjem delavčeve spretnosti in z boljšo organizacijo dela, marveč tudi s popolnim izkoriščanjem njihovih proizvodnih kapacitet.

Za današnje proizvodnje, ki je v družbenih merilih zamotana in tesno povezana s strojnimi napravami in pogosto z enim samim energetskim sistemom za celotno gospodarstvo, velja omejen pogoj tudi v širšem smislu. Ne velja samo kot vprašanje izkoriščanja kapacitete posamezne tovarne ali rudnika, marveč vseh tovarn, rudnikov, naprav in vozil v okviru celotnega gospodarstva. To povzroča potrebo, da — zlasti v pogojih socialističnega gospodarstva — dosežemo določen sklad v delovanju celotne ekonomike.

Naravne okoliščine

Narava, zemljišče, vodovje, gozdovi, podnebje itd. nudi splošne življenjske pogoje, predstavlja polje, na katerem stojimo in delujemo. Prav tako tudi gradivo, iz katerega je z delom nastalo družbeno bogastvo. Narava je nekakšno »skladišče« živih in sredstev za delo. Kakor pa vemo, je v tem »skladišču« dokaj malo takšnih stvari, ki bi jih lahko uporabili za svoje osebne potrebe. Temu jih moramo najprej prilagoditi z delom.

Za delovno proizvodnost pa je zelo važno vedeti, kakšne vrste materiala lahko najdemo v tem splošnem »skladišču«, kakšne oblike in kakšne kombinacije imajo ti materiali. Zastran tega je na svetu vse polno razlik. Odvisne so od sestave tal, vodnega, rudnega in živalskega bogastva itd. Zaradi teh razlik ista količina človeškega dela napravi različne količine proizvoda, četudi se uporabi pod istimi družbenimi in tehnično-ekonomskimi pogoji. Čim večje so razlike v naravnih pogojih, tem bolj se razlikujejo tudi količine proizvoda.

Rudarji dobro vedo, da se z isto količino dela in tehnike lahko doseže mnogo večja proizvodnja, če je n. pr. rudišče bližje površini in če vsebuje večjo količino dane kovine. Železna ruda ima lahko nekje 60 odstotkov čiste kovine, nekje pa samo 20%. Če so vsi drugi pogoji enaki, bo ta naravna okoliščina omogočila, da bo ista količina dela (in tehnike) v prvem primeru dala trikrat več železa kakor v drugem primeru. Delovna proizvodnost bo v prvem primeru trikrat večja.

Prav tako je znano, da ribno bogastvo morij in rek bistveno vpliva na uspeh v ribolovu. Znano je tudi to, v kolikšni meri plodna zemlja in ugodno podnebje vplivata na visoke donose raznih poljedelskih kultur. Na to vprašanje se bomo še vrnil, ko bomo obravnavali zemljiško rento.

Med naravne okoliščine pa spada tudi sam človek — kot rasa, kot bitje z določeno fizično in psihično konstitucijo, čeprav je slednja tudi sama pretežno proizvod družbenega razvoja.

Če jo abstrahiramo od bolj ali manj razvite oblike družbene proizvodnje, je delovna proizvodnost še vedno povezana z

naravnimi pogoji. Ti se lahko reducirajo na naravo samega človeka — kakor n. pr. na raso itd. — in na naravo okoli njega. Zunanji naravni pogoji se v gospodarskem pogledu delijo na dva velika razreda: na naravno bogastvo živih, torej na plodnost zemlje, bogastvo vodovij z ribami itd., in na naravno bogastvo sredstev za delo, kakor so živi slapovi, plodne reke, les, kovine, premog itd. Odločilni pomen ima v začetkih kulture prva, na višji stopnji razvoja pa druga vrsta naravnega bogastva. (Marx, Kapital I, str. 445, v latinici).

Z družbeno-ekonomskim razvojem, z znanstvenimi odkritji in z rastočo uporabo znanosti v proizvodnem procesu se spreminja tudi vloga naravnega faktorja v ekonomskem življenju v sledečem smislu:

a) Vedno bolj pomembno postaja bogastvo »sredstev za proizvodnjo«, t. j. bogastvo rudnin, vodne moči itd. Arabski polotok, ki je pretežno puščava, ima prav malo »rastlinskega in živalskega — površinskega — bogastva. Dolga stoletja je bil brez gospodarskega pomena. Toda zaradi svojih ogromnih rezerv nafte je v dobri motorjevi postal naravno bogat — žal še vedno samo za druge — kakor je le malokateri del sveta.

b) Spreminja in zmanjšuje se vloga naravnega faktorja delovne proizvodnosti. Znanost in tehnika omogočata, da se delo vsepovsod vse bolj povezuje z naravnimi silami splošnega pomena, kakor so elektrika, nuklearna energija itd. Po drugi strani pa uporaba znanosti in tehnike neposredno premaguje ali zmanjšuje negativno delovanje »naravnih pogojev«. Tehnična orodja, umetna gnojila, prikladno seme, rasna živina, radioaktivno obsevanje, hitro opravljanje poslov itd. — vse to tudi te naravne pogoje spreminja in nekakšen proizvod človeškega dela. Z znanostjo in tehniko oboroženo delo omogoča tako visoke donose, ki si jih pri ročni tehniki ni bilo mogoče predstavljati niti na najplodnejši zemlji. Razen tega niti pomanjkanje nekaterih naravnih mineralov še ne pomeni revščine. S pomočjo znanosti in tehnike človek danes sam proizvaja v tovarni mnogo »mineralov«, se pravi — nadomestke za kovine, vlakna itd., ki so pogosto boljši od »naravnih«.

Toda naravne okoliščine vendar ostanejo vedno eden od činiteljev delovne proizvodnosti. Tega dejstva ne more spremeniti noben razvoj materialnih proizvodnih sil. Le-ta sicer lahko spremeni vlogo naravnih okoliščin v tej meri, da te niso več tako hudo odločilne, kakor so bile v prejšnjih obdobjih ali kakor so danes v zaostalih deželah, zlasti v kmetijstvu. Toda tudi v prihodnje, ko bodo materialne proizvodne sile še mnogo bolj razvite, bodo količine bogastev, ki nastanejo z določeno maso dela, še vedno odvisne od naravnih okoliščin — vsaj v tistih proizvodnih panogah, ki so izhodišča na stopnja v predelovanju naravnih materij, n. pr. v rudarstvu.

Na kratko bi se dotaknil še enega vprašanja v zvezi z naravnimi življenjskimi pogoji: v kakšni meri so naravni pogoji činitelj razvoja človeške družbe. Obstojijo teorije, ki na to vprašanje odgovarjajo, da so naravne okoliščine, morje in reke ali podnebje glavni činitelji družbeno-ekonomskega razvoja. Kakor vemo, ta razlaga ni marksistična. Kakor trdi marksizem, težišče ni v naravnih okoliščinah, marveč v razvoju materialnih proizvodnih sil.

Ni težko zavrniti teorije o odločilnem pomenu narave. Dovolj je, če upoštevamo, da je človeška družba v teku zadnjih 2—3 tisoč let prestala tri različne družbene sisteme, medtem ko se domala v ničemer niso spremenili splošni naravni pogoji. Zato je očividno, da z naravnimi pogoji ne moremo pojasniti propada sužnjeposelstniškega in nastanka fevdalnega sistema ali pa propada kapitalizma in današnjega porajanja socializma.

Toda napak bi bilo meniti, da marksizem ne upošteva pomena naravnih okoliščin za družbeno življenje. In to ne samo s stališča delovne proizvodnosti, temveč tudi s stališča pospeševanja družbenega razvoja vobče.

Lahko trdimo, da je Evropa zibelka družbeno-ekonomskega razvoja, čeprav so bili storjeni prvi koraki civilizacije na Kitajskem, v Egiptu in Indiji takrat, ko je bila Evropa v naročju predzgodovinskega sna. Toda Evropa nima najprikladnejših pogojev za človekovo življenje. Ti so boljši v tropičnih predelih, kjer obilica rastlinstva in živalstva in milo podnebje omogočata lažje zadovoljevanje osnovnih potreb. Vendar so v teh tropičnih conah primitivne, prvobitne oblike človeškega življenja. Prav zaradi obilnih naravnih bogastev je tam družbeni razvoj najmanj napredoval.

Ko govori o naravnih okoliščinah, pravi Marx:

»Preveč razsipna narava ga (človeka, Lj. M.) drži za roko, kakor mati otroka, ko ga uči hoditi. Prav ona je vzrok, da njegov razvoj ne nastane po naravnih nujnosti. Bivališče kapitala niso tropični predeli z njihovo razsipno vegetacijo, temveč zmerni pas. Osnova za družbeno delitev dela ni absolutna plodnost zemlje, temveč njena diferencialnost, raznolikost njenih naravnih proizvodov; s tem pa, da človek spreminja naravne okoliščine, v katerih živi, povečuje različnost svojih potreb in sposobnosti, sredstev za delo in načinov dela. Nujnost, da se nad naravno silo opravlja družbena kontrola, da se z njo gospodari, da se ta z delom človeških rok podredi ali velikopotezno ukroti, ima odločilno vlogo v zgodovini industrije. Tak je bil primer z regulacijami rek v Egiptu, Lombardiji, na Holandskem itd., ali v Indiji, Perziji itd., kjer je namakanje z umetnimi kanali dajalo zemljišču ne samo neogibno vodo, temveč z njenimi usedlinami tudi mineralno gnojilo z gora. Skrivnost industrijskega razcveta v Spaniji in na Siciliji v času arabske oblasti nam pojasnjuje kanalizacija.« (Marx, Kapital I, str. 446—447, v latinici.)